

जंगबहादुरप्रति दगा र गोठू बस्नेतको अवज्ञा

—ज्ञानमणि नेपाल

वि. सं. १८०३ मा कोतपर्वपछि नेपालको राज्य सत्तामा जङ्गबहादुरको उदय भयो। यो कोतपर्व नेपालको इतिहासमा एक युगान्तकारी घटना थियो। यसले पुराना सबै भारदारलाई समाप्त पारेर एकवंशी एकतन्त्री शासनको उदय गरायो। कोतपर्वको पूर्वपीठिका योमन्दा ४०।५० वर्ष पहिलेदेखि बस्नेत आएको थियो। कोतपर्वको ठीक ४० वर्ष पहिले घटेको रणबहादुर शाहको वध र उनको सो वधको अभियोग लाएर भीमसेन थापाले गरेको भण्डारखालको पहिलो सामूहिक हत्याकाण्ड पनि कोतपर्व-मन्दा कम भयङ्कर थिएन। पहिलो भण्डारखालको सामूहिक हत्याकाण्डले भीमसेन थापाको जहानियाँ शासनको उदय गरेको थियो भने कोतको निर्मम हत्याकाण्डले राणाहरूको जहानियाँ शासनको उदय गरायो। भीमसेन थापाले ३१ वर्ष एकटङ्कासंग आफ्नो एकलौटी शासन चलाएपनि राजा राजेन्द्रविक्रम शाह सचेत भएपछि उनको जहानियाँ शासनको अन्त्य भयो र पुरानै परिपाटीको अरू भारदार सम्मिलित भएको मन्त्रिपरिषद्को हातमा अधिकार आएको थियो। जङ्गबहादुरले आफ्ना मावली थापा खलकको प्रतनपछि सबक सिकेर राजाको सबै अधिकार आफ्नो हात पारेर पुनः सत्ता अरूमा जान नदिने पूर्ण व्यवस्था गरेकाले १०४ वर्षसम्म राणावंशकै हातमा अधिकार सीमित गराउन सफलता पाए। बरू आपसमै राणा-

वंशमा काटाकाट हानाथाप परेपनि अरू भारदारले टाउको उठाउन चाहिँ ठगाम्मै नपाउने भए। द्रव्य शाहका पाला— देखि छ थरीहरूले दरवार थाम्दै आएको परंपरालाई केही मात्रामा भीमसेन थापाले १८६३ मा तोडेका थिए भने १९०३ मा जङ्गबहादुरले सम्पूर्ण मात्रामा तोड्न सकेका थिए। जङ्गबहादुर सर्वशक्तिमान् बनेपछि पनि संघर्ष र सत्ताका लागि कलह काटाकाट र हानाहान नभएका होइनन्, आपसमै राणाहरूले पनि यो रोगबाट मुक्ति पाउन सकेका थिएनन्। तर यहाँ जङ्गबहादुर शक्तिसम्पन्न भएपछि उनका प्रति भएका केही २,४ वटा दगा र अवज्ञाका बारेमा तात्कालिक प्रमाणसाथ संक्षेपमा प्रकाश पार्ने उद्देश्यले यो लेख प्रस्तुत गर्न लागेको छ।

वि. सं. १९०३ आश्विनकृष्णनवमी (भाद्र ३१ गते) बेलुका राति गगनसिंह खवासलाई पूजाकोठामा बसेका बेला अकस्मात् लाल झा नामक व्यक्तिले झ्यालबाट गोली ठोकेर मारिदियो। यिनी कान्छी बडामहारानी राज्य लक्ष्मी देवीका परमहितैषी थिए। जेठी बडामहारानी साम्राज्यलक्ष्मी देवीपट्टिका छोरा सुरेन्द्रविक्रम शाहको वैध अधिकार खोसेर आफ्ना छोरा रणेन्द्रविक्रम शाहलाई राजा बनाउन तम्सेकी राज्यलक्ष्मी देवीको अनुकूल बन्न उनको काम पटाउन पनि यिनी दत्तचित्त थिए। राज्य शासनको अधिकारपाएकी रानीको अनुकूल बनेका गगन

सिंहको चार काजीमा सबैभन्दा ठूलो धाक रवाफ थियो। यो कुरा राजा राजेन्द्रविक्रम शाहलाई र अरू काजी भारदारलाई पनि मन पर्ने थिएन । यसो हुँदा उनको उपांशुवध गरिएको थियो र रानीले यसलाई आफैँप्रति भएको षडयन्त्र संज्ञेकी थिइन् । अनि उनी गगनसिंहलाई मार्ने षडयन्त्रमा सम्मिलित सबैलाई दण्ड दिन र आफ्नो कार्यसिध्द गर्न चाहन्थिन् । चतुर जङ्गबहादुर अबसरको अनुकूल फाइदा उठाउन चुकेनन् । रानीको अनुकूल बन्ने र षडयन्त्रकारीलाई संहार गर्ने बहानाले कोतपर्व हो पटाङ्गिनीमा सारा भाइभारदारलाई पसारेर राता रात नेपालको जङ्गी निजामती अधिकार पाएर सर्वशक्तिमान् मुद्धितयार बन्न समर्थ भए । तर यस हत्याकाण्डपछि राजाको पक्षको हनन मात्रै भएन, स्वयं रानीको काम पनि पटेन । जङ्गबहादुर कान्छी रानी राज्यलक्ष्मीको उद्देश्य पूरा गर्न पनि लागेनन् । अनि त तत्काल उनी पनि रानीका आँखाका काँडा बन्न पुगे । रानीकै सहानुभूतिले राजाका पक्षका सबै भारदारहरूलाई सखाप पार्न र नेपालको हालीमुहाली लिन पनि जङ्गबहादुर सफल बनेका थिए भने अब उल्टै राजेन्द्रविक्रम शाह र सुरेन्द्रविक्रम शाहको पक्ष लिएर रानीको तेजोबध गर्न लागे । धर्मले नीतिले नदिएको अर्थात् काम गरेर महारानीको इच्छा पुऱ्याउन जङ्गबहादुरले चाहेनन् । चाहेरै पनि त्यस्तो काम गर्न उनी सक्तैनथे पनि । अब जङ्गबहादुरले प्रत्याख्यान गरिएको महारानी गोली लागेकी बघिनी जस्ती भएर पुनः जङ्गबहादुरको वध गर्ने उद्योगमा लागिन् । कोतपर्वको हत्याकाण्डबाट बचेका र भागेर पनि शेष रहेका भारदारहरूको संगठन गरी जङ्गबहादुरलाई मार्ने उद्योग गरिन् । अब जङ्गबहादुर कमजोर थिएनन्, कोशदण्डको बल उनका हात परिसकेको थियो, उनको चाकडीचापनुसी गर्ने चरहरूको ओइरो थियो । रानीको क्रियाकलापबाट उनी अनभिज्ञ रहेका थिएनन् । कोतपर्वको ४८ दिनपछि सं. १९०३ कार्तिक शुद्धि १२ मा उनलाई भण्डारखालमा बोलाएर मार्ने गोप्य सल्लाह भएको कुराको सुइँको पाएर उनले त्यहीँ आई उल्टै सबै भारदारलाई गोली ठोकेर मारिदिए । वीरश्वज बस्नेत, दलमर्दन थापा, वीरकेशर बस्नेत आदि १२ जना मानिस एकै ठाउँमा मारिए । रणभद्र

बस्नेत, समरजित बस्नेत, गोठू बस्नेत, रणवीरराना, वजिरसिंह थापा आदि १०।१२ जनाले भागेर ज्यान जोगाए । यही काण्ड भण्डारखाल पर्वका नामले प्रसिद्ध भयो ।

भण्डारखालपछि महारानी राज्यलक्ष्मी देवी प्वाँख उखेलिएकी चरी जस्ती भइन् । अब उनका पक्षको भर गर्ने कोही भारदार शेष रहेका थिएनन् । जङ्गबहादुर नजाने कुन दिन उनलाई कहाँ कुनामा पुऱ्याएर नजरबन्द गर्ने हुन्, यो दहशतले उनलाई अब दरबारमा बस्न पनि खतराको आभास हुन लाग्यो । राजा राजेन्द्रविक्रम शाहको विना बुझैँ कोतपर्वमा त्यत्रा भाइभारदारलाई मार्न लगाएर अधिकारमा पुऱ्याइएका बेला त उनले सुरेन्द्रविक्रम शाहलाई हटाएर आफ्ना छोरालाई गद्दी दिलाउने कार्य गर्न साफै इन्कार गरिदिए भने भण्डारखाल पर्व पछि त उल्टै रानीलाई र उनका छोरालाई पन्साउने पो उद्योग गर्न लागेका थिए । यसरी बँधेरिएर बस्नुभन्दा आफैँ सुटुक्क निस्केर बाहिर काशी जान पाए बरू कोतबाट र भण्डारखालबाट भागेर बचेका भाइभारदार पनि सहायक हुन्छन्, आफूपनि आफूखुशी खेलन, चलन, बस्न पाइन्छ भनेर महारानी राज्यलक्ष्मी काशी जान तत्पर भइन् । दैवसंयोग जङ्गबहादुरका पनि दिन खुलेका रानीका उलामालामा लागेर राजा राजेन्द्रविक्रम शाह पनि काशी जान तत्पर भए । जङ्गबहादुरलाई पनि "के खोज्छस् काना आँखा" भने जस्तै भयो । राजारानीलाई काशी पठाउने पूर्ण प्रबन्ध जङ्गबहादुरले पनि गरिदिए । आफू काशीबाट फर्केर नआउन्जेल राजसिंहासनमा बसी राज गर्नु भन्ने लालमोहर सुरेन्द्रविक्रम शाहका नाउँमा गरिदिएर राजेन्द्रविक्रम काशीतिर लागे । जङ्गबहादुरले सदलबल गरी आफ्ना मानिस साथलाई विदा गरे । जङ्गबहादुरले रानीलाई बस्ने ठाउँ सोचन लागे, खोजन थाले रोजाए पनि । तर उनी काशी जान नै पहिले त राजू रहिन्, हिडेपछि दोमन भयो, आखिर विस्तारै काशी पुगिन् । राजालाई त जङ्गबहादुरले एकवेर त नजानू पनि भनेका थिए । तर काशीतीर्थ गरेरै आउँछ भनेर उनी पनि काशी नै पुगे ।

बाटैदेखि नेपालका गद्दीनसीन राजारानी आउँदा कम्पनीका अधिकारीहरूले स्वागत स्तकारै गरे। अरू भागेका उहाँ बसेका नेपालका भाइभारदारहरू पनि जम्मा भएर जङ्गबहादुरको पूर्ण विरोध गरेर राजारानीलाई उचाल्न लागिहाले। त्यसवेला मुगलानमा बसेका भाइभारदारमा चौ. फत्तेजङ्ग शाहका भाइ, चौ. गुरुप्रसाद शाह, काजी दामोदर पाँडेका नाति रणजङ्गका भतिजा, काजी जगतबम पाँडे, माथवर सिंह थापाका छोरा रणउज्वल सिंह थापा र रणशेर शाह, बजिरसिंह, रणवीर राना, रणभद्र, समरजित बस्नेत, गौठू बस्नेत, दलबहादुर थापा आदि प्रसिद्ध थिए।

नेपाल दरबारबाट हिंडेदेखि नै राजारानीको दैनिक गतिविधिकै खबर जङ्गबहादुर आफ्ना मानिसबाट प्रायः प्राप्त गर्दै थिए। स्वयं राजेन्द्रविक्रम शाह राज्यलक्ष्मी देवीसंग पनि जङ्गबहादुरको लेखापढी बराबर चलिरहेको थियो। यी चिठी पत्रमा कहिले दगलफसलका कुरा पर्ने भने कहिले मेलमिलापका। यस्तै हुँदै गएपनि अब जङ्गबहादुर बिना कुनै सकस नपरी पाएको राज्याधिकार छाड्दैनन् भन्ने कुराचाहिँ राजेन्द्रविक्रम शाहले पूर्ण बुझिसकेका थिए। त्यत्रो त्यत्रो नरसंहार गर्न पनि नदक्कने नहक्कने जङ्गबहादुरले अब हामीलाई पनि बाँकी राख्दैनन्, बाहिर गएर यसलाई सिध्याउन सकिन्छ कि भन्ने झिनो आशा लिएर राजेन्द्रविक्रम काशीतर्फ प्रस्थान गरेका थिए। काशीबाट अघि रणबहादुर शाह फर्के झैं फर्केर आई जङ्गबहादुरलाई सखाप पार्न सक्छु भन्ने हिम्मत पनि उनका हृदयमा थियो। यसै भनेर अरू पनि सुन्याउँथे। तर जेठी महारानीका जेठा छोरालाई घपाएर आफ्ना छोरालाई राजगद्दी दिन कसिएकी रानीका पछि लागेर जाँदा राजा राजेन्द्रविक्रम शाह स्वयं सुरेन्द्रविक्रम शाहकै पनि आँखाका कसिङ्गर बनिसकेका थिए। अरू जनता र राजकर्मचारी सिपाही समेतको पनि समर्थन पाउन सकेनन्। यसै हुँदा उनका सदैव काम असफल हुँदै गए। यस बीचमा घटेका वादविवाद हानाथापका सबै कुराको लेखाजोखा गर्नु पनि यो सानो लेखमा संभव नहुने हुँदा एक दुई घटनाको चर्चामै

सीमित राख्नु परेको छ।

राजा राजेन्द्रविक्रम शाह, कान्छी रानी राज्यलक्ष्मी देवी, उनका दुई भाइ छोरा रणेन्द्रविक्रम शाह र वीरेन्द्र विक्रम शाह समेत सबै काशी पुगेर बसे। सर्व खर्चको र सुरक्षाको बन्दोवस्त पनि जङ्गबहादुरले मिलाइदिएका थिए। तर यहाँबाट पठाएको खर्चले भ्याएन। फागुनसम्म काशी बस्दा १ लाख रूपैयाँ महाजनको ऋण लागेको थियो। यो ऋण जङ्गबहादुरकै आज्ञाले हीरालाल झाले काढेका थिए। दुवै छोरा सहितकी कान्छी महारानीलाई राजेन्द्रविक्रमले काशीमै छाडेर आफू यता फर्कने बन्दोवस्त गरे।

राजारानीको मुकाम काशीको असीघाटमा थियो। सं. १९०३ माघ पूर्णिमाका दिन असीघाट रङ्गेलदासको तलाउनेर डेरा सारियो। २४ दिन त्यहाँ मुकाम भएपछि फागुन शुद्ध ४ मा त्यहाँबाट सरेर फागुन शुद्ध ८ मा हिंडी चौवेपुर आई १३ दिन बसे। त्यहाँबाट आई गाजीपुरमा ६।७ दिन रहे। अनि गोविन्दगञ्ज आई ९।१० दिन बसी सुगौलीमा आए।

जङ्गबहादुर महारानीलाई अंग्रेजको मुलुक मुगलानमा राख्न चाहँदैनथे। तीन शहर बाहेक जहाँ बसे पनि खानादानाको बन्दोवस्त गरी राखिदिने कुरामा राजी थिए। सुरेन्द्रविक्रम शाह, उपेन्द्रविक्रम शाह पनि कान्छी आमालाई छाडेर काठमाडौँ आई बाबु छोरा मिलेर बस्ने कुरामा नै सहमत थिए। राज्यलक्ष्मीलाई भरसक पुरानो राजधानी गोरखामा नभए पनि कर्णालमा जग्गा जमीन घरद्वार व्यवस्था मिलाएर राखेपछि ढुक्क भएर काठमाडौँ आउने कुरा राजेन्द्रविक्रम शाहको थियो। राजा राजेन्द्रविक्रम शाह मुगलानमा छउज्वल जङ्गबहादुर राती निद न दिन भोक भएका थिए। सुरेन्द्रविक्रम पनि निश्चिन्त थिएनन्। कान्छी महारानी दुई छोरा साथ गद्दीनसीन राजा उतै हुँदा र अरू कोत र भण्डारखाल पर्वबाट ज्यान जोगाएर भागेका भारदारहरूका मद्दतले केही गडबड अवश्यै गर्ने संभावना रहिरहेको थियो। यस्तो स्थितिमा अंग्रेजहरू पनि कान ठड्याएर नेपालतर्फ दृष्टि दिइरहेकै थिए। बलाबल विचार

गर्दै थिए । यस्तो अवस्थामा राजा राजेन्द्रविक्रम शाह जति सक्यो उति चाँडै आफूमात्रै नेपाल फर्केर आउनु, भरसक कान्छी आमा साथ लिएर नआउनु भन्ने कुरा नै सुरेन्द्रविक्रम शाह पनि चाहन्थे । जङ्गबहादुर पनि यसै कुरामा जोड लाइराखेका थिए । तर राजेन्द्रविक्रम शाह किन हो अरूका कुरा सुनेर नेपाल आउन ढिलढाल गरिरहेकै थिए र कान्छी महारानीको बस्ने वरबन्दोवस्त मिलाएपछि म्यानाको डाक गरी एकै दिनमा सुगौलीबाट त्रिसापानी उत्रने कुरा गरेर बसेका थिए । औलोमा गर्मीमा त्यहाँ बस्नु उचित छैन भनेर यताबाट तारैतार हुँदा पनि उनी चाँडो आउने कुरातिर लागेनन् ।

भण्डारखाल पर्वपछि राजेन्द्रविक्रम आफ्ना कान्छी महारानीका परिवार सहित काशीतर्फ लागेपछि यहाँ जङ्गबहादुरका विरोधमा बराबर आवाज उठिरह्यो । कति उताबाट जङ्गबहादुरलाई दगा गर्ने मनसुवाले मानिस पनि आइरहे । तर ती कुनै पनि सफल हुन सकेनन् । जङ्गबहादुरको आफ्नै-अनुरूप सुरेन्द्रविक्रम शाहबाट कठोर दण्ड पाइरहे । जङ्गबहादुरको कडा शासनमा उनका विरुद्धमा चल्ने सबैजना बत्तीमा पुतली झैं परेर बिलाएर गए । तिनको संक्षेपमा यहाँ चर्चा गर्नु प्रासङ्गिक नै हुन आउने छ ।

कोतपर्वको जड कारण गगनसिंहको वध थियो । गगनसिंहको वध एक लाल झा सवारी नामक व्यक्तिद्वारा गराइएको थियो र ऊ मुगलान पसेर बचेको थियो । अब पुनः ठूलो प्रलोभनमा पारी उही लाल झालाई लौहाको वैरी लोहै ठानी सिद्ध कहलिएका दत्त पाध्या नामक बाहुन साथलाई जङ्गबहादुरलाई मार्न पठाइयो । यसमा मुख्य कारणी चौ. गुरुप्रसाद शाह र काजी जगतवम पाँडे नै थिए । उनकै सल्लाहले आएका थिए । तर काठमाडौँ आइपुगेपछि दुवै जना पक्राउमा परे । लाल झालाई कुम्भेदानी दिई फकाई फुल्याई सबै अतिको अहिलेको कुरो वकाइयो । पोलिएका जति पक्रिए । बाहुन हुँदा सर्वस्व गरी कैदमा राखिए । लाल झा झ्यालखाना परेको ३४ दिनपछि नै परलोक

भयो । यी सबैको बयान मुचुल्का राजेन्द्रविक्रमकहाँ पठाइयो । उहाँ गुरुप्रसाद शाह र जगतवम पाँडेसँग यस विषयमा छलफल हुँदा उनीहरूले जङ्गबहादुरले पनि हामी (गुरुप्रसाद र जगतवम पाँडे) लाई मारेर आफ्नो भनी नेपालबाट काशी पठाएका दुई जना मानिस खडा गरे । राजेन्द्रविक्रमकै समक्ष यी दुई जनाको बयान भयो र कायलनामा लेखाई जङ्गबहादुरकहाँ काठमाडौँ पनि पठाइयो ।

यता काजी हेमदल थापाको भाइले पनि जङ्गबहादुरलाई दगाको उद्योग गर्न लागे । सो अभियोगमा उनको पनि नाक काटेर सजाय गरियो तथा दधिरामको दुई संगी सिपाही पनि विरोधीको शङ्काले थुनामा परे । गञ्जसिंह राउत पनि यसै काण्डमा दण्डित भए ।

चौ. गुरुप्रसाद शाह भागी जाँदा साथ जाने सेवक राम थापा उपरदाङ्गगडीको बाटो काठमाडौँ आए-का थिए । ठिमीमा लुकेर बसेका यिनलाई सुराकीद्वारा पत्ता लगाई जङ्गबहादुरले पक्राउ गरे । यिनलाई ल्याई कारकेर गर्दा यिनले जङ्गबहादुरलाई मार्न आउने सबैको नाम पोलिदिए । तिनमा चन्द्रवीर पुतवार, अमलदार बदलसिंह गुरुङ्ग, सिपाही गम्भीरसिंह गुरुङ्ग मुख्य थिए । सेवकराम थुनामा परे । चन्द्रवीर पुतवारका हात काटिए र उनी पनि कैद गरिए । अमलदार बदलसिंह गुरुङ्ग र सिपाही गम्भीरसिंह गुरुङ्गचाहिँ जङ्गबहादुरको अनुरोध अनुरूप श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाहको आज्ञाले पल्टनमा सुपुर्त गरिए । पल्टनले पनि दुवैलाई झोकले जात्तले हानी भालाले रोपी छिनमै छियाछिया पारी मारिदियो । यो कुगको सारा विवरण जङ्गबहादुरले राजेन्द्रविक्रमकहाँ प्रेषित गरे । राजेन्द्रले यी सब कुरा आफूलाई थाहा नभएको र यिनलाई दगा गरेवापत सजाय गरेको 'वाजवी निसाफ' परेको कुरा नै सकार गरी पत्र पठाए ।

तर राजेन्द्रविक्रमले आफूले जङ्गबहादुरका विरोधमा कार्य गरेको कुरा नसकारे पनि चौ. गुरुप्रसाद शाह, काजी जगत वम पाँडेहरूले पनि आफूहरू

पानीमाथिको आभानो हुने कुरा गरेपनि यी सबै दगाका कुरा त्यसै आफ्नेआफ उब्जिएका थिएनन् । चौतरिया काजीहरूका मन्त्रणाले नै यी सबै मानिसहरू दगा गर्ने उद्देश्यले काठमाडौं उत्रेका थिए । यसमा राजेन्द्रविक्रम शाह वा कान्छी महारानीको सहमति पनि थिएन भन्न सकिदैन । चतुर जङ्गबहादुर पनि यो कुरामा वाकिफ थिए । यसैले उनले अप्रत्यक्ष रूपबाट राजेन्द्रविक्रम शाहलाई पनि धम्काएर लेखेका थिए । “जङ्गबहादुर दगावाजको हातबाट मर्दैन, मर्नु परेपछि यो जिमी थर्काएरै मर्नेछ” भन्ने उनको उक्ति यसै कुरालाई लक्ष्य गरेर निक्किएका थियो ।

धेरै चोटिका दगाको कुरामा अहिलेसम्म राजेन्द्रविक्रम शाहको संलग्नताको प्रमाण पाइएको थिएन । यसैले जंगबहादुर र राजेन्द्रविक्रम शाहका बीचमा पत्राचार हुँदा जङ्गबहादुर सम्मान राखेरै व्यवहार गर्थे भने राजेन्द्रविक्रम पनि जङ्गबहादुरले सुरेन्द्रविक्रम शाहका आज्ञाले गरेका विरोधीका वध कैदलाई समर्थन जनाएरै पठाउँथे ।

आफूप्रति गरेका यी दगाका संक्षेप विवरण अंग्रेज रेजिडेन्टमार्फत उनले इष्ट इण्डिया कम्पनीसरकार समक्ष पनि प्रस्तुत गरी पठाएका थिए र साथै ती दगाका कारवाही रोकाइदिने अनुरोध पनि गरेका थिए । अंग्रेज सरकारले पनि जङ्गबहादुरको मन राख्नका खातिर गुरुप्रसाद शाह र जगद्वम पाँडेहरूको अंग्रेजी मुलुकमा बसेर नेपालका वजीरको विरोध गर्ने छैनौं भन्ने मुचुल्का लेखाईनेपाल सरकार समक्ष पठाइदियो । राजेन्द्रविक्रमले पनि यसमा सहमति नै जनाइदिएका थिए ।

यसरी जङ्गबहादुरका विरोधमा उठेका दगाका लहरहरू आफैमा उठ्दै बिलाउँदै गर्दै थिए । यसमा न अंग्रेज सरकारको हात देखिन्थ्यो, न राजा राजेन्द्रविक्रम शाहकै । दुईतर्फ अर्थात् जङ्गबहादुर राजेन्द्रविक्रम शाहका मनभरी भएपनि बाहिर लोलोपोतो नै रहन्थ्यो र नानाभाँती व्यंग्य चलेपनि आपसको वैमनस्य प्रकट थिएन । अस्तै अर्को एक घटना घट्यो, यसले सबै ढाकछोपलाई पर्दाफास पारिदियो ।

सो यसप्रकार थियो — शेरमर्दन हमाल र डम्बरसिंह विष्टहरू राजा राजेन्द्रविक्रम शाह, चौ. गुरुप्रसाद शाहहरूको सल्लाहले जङ्गबहादुरलाई मार्न राजेन्द्रविक्रम शाहको लालमोहरको कागज लिएरै आएका थिए । यो षड्यन्त्र पनि जङ्गबहादुरको आँखाको ओझेलमा पर्न पाएन । लालमोहरको सबुत साथै धिनीहरू पकृउ परे । धिनलाई पनि श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाहको हुकुमले सत्र पल्टनको सामुन्नेमै प्राणदण्ड दिइयो र राजेन्द्रविक्रम शाहकहाँ अब उप्रान्त जङ्गबहादुरकै तजवीजले काम काज गर्न राजी छौं, राजेन्द्रविक्रम शाहको हुकुमले कामकाज गर्न सक्तीनौ, भन्ने भाइभारदार गंह पगरीको र दुनियाँदार समेतको अर्जी लेखाई पठाइयो । यस कुराले राजेन्द्रविक्रम शाहलाई ठूलो चोट पऱ्यो । उनले शेरमर्दन र डम्बरसिंहलाई आफूले पठाएको भन्ने कुरा जोडदार शब्दमा खण्डन गरे ; लालमोहर कीर्त हो भन्ने जिकिर पनि गरे , ती मानिस अघि पाँडे काजीका चाकडीदार हुनाले लालमोहरका लिफा राखेका हुँदा हुन् भनी यस्ता कीर्त लालमोहरका उदाहरण पनि पेश गरे र सत्र पल्टनको पजनी तँबाट होइन मैबाट हुनुपर्छ भन्ने कुरामा विशेष जोड लाए । आखिर मेचीपारको टिष्ठावारको सुखीमको जगासमेत सुखीम राज्य अंग्रेजलाई भनेर मिलाएर ल्याउन सकिस् भने सत्र पल्टनको पजनी गर्ने अधिकार पाउलास् भन्ने अट्को पनि राखेका थिए । तर जङ्गबहादुर बलिया भइसकेका थिए । स्वयं सुरेन्द्रविक्रम शाह उनका पक्षमा हुँदा उनी निष्फिक्रीसंग राजेन्द्रविक्रमका कामकारवाही बनाइलाई ठेउलाउन सक्तथे । तर अब त उनले प्रमाण पनि पाइसकेका थिए र राजेन्द्रविक्रम शाह कान्छी महारानी र उनका छोराहरूका पक्षमा लागेर गद्दीका हकदार जेठा छोराका विरोधमा गादीहरण गर्ने उद्योग गरिरहेछन् मचाहि श्री ५ सुरेन्द्रकै बफादार हुँ र गादीको सुरक्षा गरिरहेछु भन्ने प्रचार गर्न जङ्गबहादुरलाई सजिलो बाटोभइरहेको थियो । अब उनले मुखले जे भने पनि कामले राजेन्द्रविक्रम शाहको काम गर्न छाडे । जङ्गबहादुरले राजेन्द्रविक्रमका साथमा रहेका सिपाहीलाई

पनि तुरुन्त काठमाडौं आउने आदेश गरी झिकाए ।

प्रथम त राजेन्द्रविक्रम शाह मुगलानमा बसेका थिए । उनी साथमा पल्टन पनि राख्न चाहन्थे । शरणार्थीको दल पनि उनका साथमा ठूलै थियो । सबै खर्चवर्च खोज्ने नै थिए । उनको पनि खर्च ठूलै थियो । अब स्वयं राजेन्द्रविक्रम विरोधमा उठेको सवुत प्रमाण पाइएपछि खर्च पठाउन जङ्गबहादुरले बन्द गरे । १५ हजार रू. तुरुन्त पठा भनेर राजेन्द्रविक्रमले तारैतार गर्दा पनि अन्त मौज्दात छैन, ढुकुटी चलाएर पठाउनु भएन भनेर टारिरहेका थिए ।

उता यस्तो स्थिति थियो । यता जङ्गबहादुरले पनि ठूलो चातुरीका साथ प्रचारकार्य चलाएका थिए । राजेन्द्रविक्रम शाहको लालमोहर पढेर सबैलाई सुनाइयो । बाहिखाट भएका सबै विरोधी गतिविधि आफ्नो र आफ्ना पक्षका विरुद्धमा मात्र नभएर श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाहकै विरुद्धमा पनि भएका हुन् भन्ने भावको कुरो पनि प्रचारमा आयो । अनि सबै भाइ-भारदार सत्र पल्टन र दुनियाँको समेत राय लिई श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाहलाई विधिपूर्वक गादीमा राखिएको र प्रवासी राजा राजेन्द्रविक्रम शाह गद्दीच्युत भएको घोषणा गरियो । यो घोषणाले राजेन्द्रविक्रम शाह र उनका पक्षपातीहरू एकदमै जिल्लिए र जङ्गबहादुरप्रति आग्रो भएर जागे पनि । यसैको फल अलौपर्व थियो ।

अलौपर्वपछि नेपाली सैनिकका निगरानीमा राजेन्द्रविक्रम शाह नेपाल ल्याइए, भक्तपुर दरबारमा नजरबन्द राखिए, पछि हनुमान्ढोका दरबारमा सारिए र जीवनपर्यन्त नजरबन्द जस्तैमा परेर रहे । सुरेन्द्रविक्रम शाहलाई सम्मानसाथ सिंहासनमा राखेर जङ्गबहादुरले अक्रण्टकसंग नेपालराज्यको हाली-मुहाली चलाएर रहे । तर जङ्गबहादुरका विरोधमा पछिसम्म पनि छिटपुट दगाका घटना उठ्न छाडेका थिएनन् । अलौपर्वपछि दुवै पुत्र सहितकी कान्छी महारानी काशीवासिनी भइन् । कति भारदार उनीहरूकै

सेवामा रहेका थिए भने कति लाखपाखा लागेका थिए । चौ. गुरुप्रसाद शाहहरू कलकत्ता पुगी कम्पनी सरकार समक्ष अर्दास पनि गर्न लागेका थिए । सं. १९०४ श्रावणमा रणोज्ज्वलसिंह थापा जङ्गबहादुरलाई दगा गर्न नेपाल आएको कुरा महारानी स्वयंले सूचित गरिन् । आफ्ना सुसारे विशालबदना भन्ने केटीलाई रणोज्ज्वलसिंह थापाले लगिदिएकाले महारानी क्रुद्ध भएकीले यस्तो अभियोग यिनका उपर लगाइदिएकी पनि हुनसक्छ । रानीको पोल राजाले, राजाको पोल रानीले जङ्गबहादुरलाई लाए र आफू शुद्ध साखिलो हुने कुरा पनि त्यस बेला चलेका उदाहरण पाइन्छन् ।

नेपाली भारदार चौ. गुरुप्रसाद शाह पण्डितराज रङ्गनाथ गुरुज्यूहरू जङ्गबहादुरलाई वैधानिक प्रधानमन्त्री मान्दैनथे । उनीहरूले केही महीनापछि सं. १९०४ माघमा नारायणी र गङ्गाजीको दोभानको तीर्थ हरिहर क्षेत्रमा बसेर एक धर्मपत्र गरी अस्थायी सरकारको घोषणा गरे । यस अनुसार नेपालका मुक्तियार माथवर सिंह थापाका छोरा रणोज्ज्वलसिंह थापा घोषित भए । यक्षमा सबै भारदारहरूले सहमत भई सहीछाप गरे । परन्तु राजेन्द्रविक्रम शाह राजा मुगलानमा छउन्जेल यो दल मजबूत थियो । अब यो त्यति सशक्तचाहिं हुन सकेन । उता कान्छी महारानी पनि छोराहरूसंगको अश बखेडामा परेर निःशक्त बनेकी थिइन् । आफ्ना विरोधी गतिविधिमा बल नथपियोस् र धन-सम्पत्तिको सुरक्षा पनि होस् भन्ने नियतले जङ्गबहादुरको प्रेरणाले अंग्रेज अधिकारीमार्फत महारानीका साथमा रहेको सबै सुन, चाँदी, गरगहना, जवाहारात, नगदी, जिन्सी अंग्रेजी कलेक्टरीमा जम्मा गरिएको थियो । यस काण्डले तीन आमा छोरांमा आपसमै मनोमालिन्य बढेको थियो ।

अब भित्र बाहिर पनि आफ्नो विरोध मत्थर हुँदै आएपछि इष्ट इण्डिया कम्पनीसरकारसंग सम्बन्ध सुधानै ध्येयले ६ सालको हिउँदमा जङ्गबहादुर बेलायततर्फ प्रस्थान गरे । भीमसेन थापाले नै बेलायत जाने उद्योग गरेका भएपनि उनी यसमा सफल हुन सकेका थिएनन् ।

भीमसेन थापाका भतिजा माथवरसिंह आपना दुई छोरा र भानिज जङ्गबहादुर समेत लिई हिडेका कलकत्ताबाट फर्के। तर जङ्गबहादुर जान सफल भए। यसको राजनैतिक प्रभाव त अलग्गै छँदै थियो। सामाजिक प्रतिक्रिया भने यसको ठूलै परेको थियो। बेलायतबाट फर्केर आएपछि जङ्गबहादुर राष्ट्रमा सामाजिक सुधार गर्ने मुलुकी ऐनको व्यवस्था गर्ने जस्ता कार्य त गर्न लागे, तर स्वयं उनी आउनेबित्तिकै उनीप्रति लोक-धारणा भने एकदमै नराम्रो भएर उठ्यो।

त्यस बेला भारत, भोट गएर कोही आयो भने पनि मुगलानियाँ भनेर धर्माधिकारी वा उनका प्रतिनिधि मार्फत पतिया नपाई स्वदेश पस्न पाउँदैनथ्यो। नभए जात गएको मानिन्थ्यो। जङ्गबहादुर मुगलानमात्र गएका होइनन्, तर सात समुद्रपार फिरङ्गीका मुलुकमा पुगेर आएका थिए। यसैले यहाँ भारदार, दुनियाँदार-हरूमा पनि स्पृश्यास्पृश्य भक्ष्याभक्ष्यको छ्यान विवेक राखेनन्, अग्रम्यागमन गरे भन्ने खालको अपवाद उनलाई लाग्यो। नभन्दै वेश्यागमन गरेको अभियोग असही पनि थिएन। तल्लो अछूत जातका स्त्रीसमागमबाट जातिच्युत हुनु त्यस बेलाको नियम कानूनले मानेको कुरा थियो।

भारत नेपालको परम्परागत चालचलन अनुसार चुक्केटाकेटीसंगको हाँसखेल, ठट्टा, एकान्तवास त परै जाओस् हेराहेरसम्म पनि निषिद्ध थियो। आँखीश्यालको पर्दा उघारेर बाहिर केटा हेरेको अभियोगमा पनि दण्डित भएका कुरा सुनिन्थे। यस्तो सामाजिक वातावरणमा हुर्केका नेपालीका लागि बेलायतको स्त्रीस्वातन्त्र्य त्यहाँको चाल-चलन एकदमै नौलो र अनौठो लाग्नु स्वाभाविकै थियो। तरुनी आइमाईले आएर जङ्गबहादुरका हातमा गालामा मोड्ड खानु, हात मिलाउनु भन्ने कुरा सानो थिएन। नेपालीले यसलाई आश्चर्य लाग्ने कुरा मात्र मानेनन्। मीमहरूले जङ्गबहादुरलाई झुराएको ठाने र तरहतरहका अफवाह फैलाए। 'जङ्गबहादुरले बेलायतको बगैँचामा ऋतुदान दिएकाले मिक्टोरिया महारानीको गर्भबाट अलवर्ट महाराज जन्मे' भन्नेसम्म कुरा पनि

नेपालभित्र प्रचारित हुन आयो। यसले एकातिर जङ्गबहादुरको पुरुषार्थ प्रकट भयो भने अर्कोतर्फ उनको पूर्णरूपले जात गएको सावित भयो।

जङ्गबहादुर जातपतित भएका हुँदा उनलाई प्रधानमन्त्रीको पदमा राख्नु अनुचित हुने हुँदा उनका भाइलाई यस पदमा राख्नुपर्छ र उनलाई पदच्युत गर्ने पछि भन्ने खालको चर्चा यहाँ सुनियो। यसका सूत्रधार पहिले स्वयं वमबहादुर थिए र पछि उनैले यो भेद खोले भनिन्छ। जङ्गबहादुर राजधानी भित्रिएपछि यो कुराको भारी पुर्पच्छे भयो। माहिला साहेबज्यू यसका नेता देखिए, जङ्गबहादुरका अरू भाइमा बद्रीनरसिंह र जयबहादुर पनि दोषी पाइए। जङ्गबहादुरको यो विरोध साँच्चै ठूलो सावित भयो। राजपरिवारका प्रमुख सदस्य र स्वयं आपना भाइ नै उनका विरोधी देखिए। फिरङ्गीसंग साँठगाँठ गरेकोमा र जातपतित भएको कुरामा धेरैजसो दुनियाँको पनि झूकसहमति थियो। यसैले जङ्गबहादुर निकै हर्चिके। भारी भारदारी कचहरी भयो। तीनै जनाको सावितीमा श्री ५ लगायतका पचहत्तर जना भाइभारदारहरूले सजाय दिनेमा सहीछाप गरे। तर माहिला साहेबज्यू हुँदा र गोत्रहत्या गर्नु पनि नहुने हुँदा मृत्यु दण्ड दिनु भएन, यही थुन्दा के हो, कसो हो, डर भयो र जङ्गबहादुरले कम्पनीसरकारलाई गुहारेर इलाहवादको किल्लामा लगेर कैद गराउने बन्दोबस्त बाँधे। ५ वर्ष कैद ठेगिएको भए पनि १९१० मा जयबहादुर कैदमै परलोक भएपछि अरू दुई जनाले पनि छुटकारा पाए।

माहिला साहेबज्यू र बद्रीनरसिंहहरू इलाहावादको किल्लामा कैद छँदै सं. १९१० को शुरूमै वनारसमा साहिंला साहेबज्यू रणेन्द्रविक्रम शाहको नेतृत्वमा नेपाल गएर जङ्गबहादुरलाई मार्ने अर्को योजना तर्जुमा गरियो। यसमा प्रमुख सल्लाहकारमा चौ. भीमविक्रम शाह, कप्तान गोठू बस्नेत र काशीनाथ दुवाडीहरू थिए। यस अनुसार जङ्गबहादुरलाई मार्ने जिम्मा केशरसिंहले लिए। जङ्गबहादुरलाई मारेबापत केशरसिंहलाई रणेन्द्र

विक्रम शाहबाट पच्चीस हजार नगद पुरस्कार दिने र उनका सन्तानलाई विर्ता जागीरको समेत व्यवस्था गरिदिने धर्मपत्र गरियो। यसपछि केशरसिंहले के कस्तो काम कारवाही गरे, उनको के गति भयो, सो खुलेको छैन। यो योजना पनि त्यसै सेलाएर गयो अथवा असफल भयो नै भन्नुपर्छ। परन्तु अलिपछि चौ. भीमविक्रम शाहको बाटो गरी मगनी स्वास्नी राख्ने एक अधिकारी बाहुन भने जङ्गबहादुरलाई मार्न आएका थिए, पहिल्यै पक्राउमा परेर कारकेर गर्दा कायल भए। यसमा साहिंला साहेबज्यूको र भीमविक्रम शाहको संलग्नता स्पष्ट भयो। यसपछि यी दुवैलाई पनि भारतमै कैद गराउने उद्देश्यले जङ्गबहादुरले रेजिडेन्टमार्फत् कुरा चलाए। यसमा माहिंला साहेबज्यू र बद्दीनरसिंहहरूलाई जस्तो कैद गरिदिने कुरामा कम्पनीसरकारले मञ्जुरी पनि दिएको थियो। यस्तै अवस्थामा चौ. भीमविक्रम शाह परलोक भएकाले यो कुरा त्यसै ढिसमिस भयो।

उता जयबहादुर परलोक भएपछि छुटकारा पाएका महिला साहेबज्यू र बद्दीनरसिंह पनि सं. १९१० पौषमा नेपाल भित्रिए। उता साहिंला साहेबज्यूसंग संलग्न भई जङ्गबहादुरप्रति दगा गर्ने योजना तर्जुमा गर्ने गोठू बम्नेतको विरोधी भूमिका भने पछिसम्म जस्ताको तस्तै बनिरह्यो।

यसरी निरन्तर विदेशमा बसेर जङ्गबहादुरका शासनको विरोधी भूमिका खेल्ने एक प्रमुख पात्रको आजसम्म इतिहासमा नाम टाँगिएको नहुँदा यिनका कुरालाई पनि यहाँ संक्षेपमा चर्चा गर्न चाहन्छु। यसभन्दा पहिले त्यस बेलाको एक अर्को घटनाको पनि स्मरण गराउन उचित ठान्छु।

त्यस बेलाको जनसमाजको छुवाछुत, जातपात, घटीबढी करणीको विषयलाई लिएर ज्यादै नाटीकुटी हुने गर्दथ्यो। जङ्गबहादुरले बेलायतबाट फर्केर आएपछि यस्तै भावनाले गर्दा ज्यान, मान, पद जानेसम्मको सम्भावना भएको र घरबाट उठेको त्यस विरोधको

सामना गर्नु परेको कुराको माथि चर्चा भइसकेको छ। यस्तै अर्को मानसिक आघातको पनि उनले सामना गर्नु परेको थियो। जङ्गबहादुर जतिसुकै माथिल्लो पदमा पुगेपनि, जतिसुकै शक्तिशाली सर्वेसर्वा बनेपनि उनलाई उच्च वर्गका झर्रा छेत्री, ठकुरीहरू भात भान्सामा चलाउन चाहँदैनथे, छोरीवेटी विहा गरेर दिँदैनथे पनि। खश क्षेत्रीका रूपमा होच्याएर व्यवहार गर्दथे। यसले गर्दा जङ्गबहादुरलाई मानसिक चोट परिरहेको थियो। अब उनी तीन डोरे जन लाउनु, अरू ठकुरी छेत्रीभन्दा सानो हुनु अपमान ठान्दथे। यसलाई हटाउन त्यस बेलाको सामाजिक मान्यताले बाधा दिइरहने गर्दथ्यो। यसैले उनले आफ्नो वंशावली लेखाएर आफ्नो पुख्र्यौली हाँगो मुस्लीमकालमा प्रसिद्धि कमाएका महाराणा प्रतापको वंशसंग जोडिएको कुरा साबित गराए र आफ्नो राजनैतिक, सामाजिक स्थिति सुधार्न उनले आफ्ना छोराको विहे श्री ५ शाहज्यादीका साथ गराइदिए पनि। तर अरू चौतरियाहरू भने यो कुराको दिलैदेखि विरोध गर्ने गर्दथे। यसैकारण उनले गुरुप्रसादको बहिनीसंग आफ्नो विहा गर्न माग्दा पाएनन्। चौतार्नी साहेबले मलाई बुडेसकालमा पानी खान दिने छोरी भनी जङ्गबहादुरलाई दिन मानिनन्। यद्यपि जङ्गबहादुरले कोतपर्वपछि हरण गरेको चौतरियाहरूको श्रीसम्पत्ति फिर्ता गरिदिए। गुरुप्रसाद शाहकी आमालाई ज्ञानेश्वरको घर दिएर उनका परिवारलाई अभय दिई राखेका थिए तापनि उनले चौतरियासँग सम्बन्ध बाँध्न निकै कोशिश गर्नु पर्यो। आखिर चौतरियाकी छोरीसंग विहा गर्न केटी माग्नु जङ्गबहादुरले श्री ५ लाई नै गुहार्नु पर्यो। जङ्गबहादुरको मन राउन स्वयं श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रम शाह ज्ञानेश्वर गएर फत्यजङ्ग शाहको आमासंग “हेर चौतार्नी, मैले त आफ्ना शाहज्यादीलाई उनका छोरालाई दिएँ भने तिमिले पनि आफ्नी मैयाँ उनलाई दिन हिचकिचाउनु पर्दैन, दिहाल” भनेपछि श्री ५ को वचन हार्न नसकी उनले आफ्नी छोरी जङ्गबहादुरलाई दिइन्। पछि उनै हिरण्य गर्भकुमारीका नामले जङ्गबहादुरकी बडामहारानी

बनिन् । यसरी जङ्गबहादुर राजखानदानसंग विहावारी-
मा त चले, तर पछिसम्म पनि यसको भित्रभित्रै भएको
विरोध र बेइजतचाहिँ उनले सुनिरहनु पर्‍यो । उदाहरणको
लागि गोठू बस्नेतले उनीप्रति गरेको अवज्ञालाई अधि
सारन सकिन्छ ।

कप्तान गोठू बस्नेत भण्डारखालपर्वमा परेका
थिए र भागेर मुगलान बसेर बचेका थिए । यी बस्नेत
इन्द्रचोके बस्नेत थिए भन्ने अनुमान भएको छ ।
राजेन्द्रविक्रम शाह काशी गएपछि सबै शरणार्थीहरू भेला
भए । तर राजेन्द्रविक्रम शाहसंग गोठू बस्नेतहरूको मत
मिलेन वा जङ्गबहादुरले यिनको सङ्गत नगर्नु भन्ने
आग्रह गरे । जे भएपनि गोठू बस्नेत कान्छी महारानीको
पक्षमा भएको बुझिन्छ । गोठू बस्नेत, सनमान थापा,
रणेश्वर खत्री, जगत्सिंह बस्नेत, भूरमण जोशीहरूले कान्छी
महारानीको चाकरीमा पनि नरहनु, राजेन्द्रविक्रम शाहको
चाकरीमा पनि नरहनु भन्ने सुरेन्द्रविक्रम शाहको
लालमोहर गराउन खोजेको कुराले उपर्युक्त कुराको पुष्टि
हुन्छ । पछि यिनीहरू साहिंला साहेबज्यू रणेन्द्रविक्रम
शाहका पक्का वफादार सेवक भएका थिए । दलबहादुर
थापाले कान्छी महारानीको सम्पत्ति वेहिसावसंग खर्च
गरेको बारेमा उनको विरोध गर्दै यिनको समर्थन गरी
यिनीहरूकै हातमा खर्च गर्ने अधिकार दिनु भन्ने
जङ्गबहादुरले अर्जीपत्र पठाएका थिए । पहिले त आमा
छोरासंग फाटो पारेर साहिंला साहेबज्यूलाई सर्काउने
काम जङ्गबहादुरले गरेका थिए । पछि भने
जङ्गबहादुरलाई सिध्याउने उद्योगमा साहिंला साहेबज्यू
लागेको देखिन्छ । यस काममा गोठू बस्नेतको पनि सक्रिय
सहयोग भएको कुरा माथि बर्णित भइसकेको छ । पछि
पछि काशीमा कान्छी महारानी र रणेन्द्रविक्रम शाह
आमाछोराको वैमनस्य बढ्दै गयो । दलबहादुर
थापाहरू महारानीका पक्षमा थिए भने गोठू बस्नेतहरूको
चक्र रणेन्द्रविक्रमको पक्षमा थियो । यिनको परस्परमा ठूलो
त्क्रार भनाभन मुद्दामामिलासम्म भइरहन्थ्यो । यो कुरा

मिलाउने बहाना त जङ्गबहादुर गरिरहन्थे, तर यो दन्त-
बझानले जङ्गबहादुरको पक्षलाई काखी बजाएर बस्न
सजिलो पनि भएकै थियो । पछि गएर महारानी
जङ्गबहादुरकै शरण परिन्, महीनावारी शय रुपैयाँ भत्ता
पाउँथिन् । तर रणेन्द्रविक्रम शाह भने जङ्गबहादुरको
विरोधमा नै चल्दथे । गोठू बस्नेतले यो विरोधको राँको
बालिराखेका थिए । जङ्गबहादुरको आडले इज्जत र
धन बचाउने आमाको पनि साहेबज्यूले विरोध र बदनाम
तेज पारेका थिए ।

मुगलानमा बसेर गोठू बस्नेतले सं. १९०३
देखि १९२१ सम्म जङ्गबहादुरप्रति जुन विरोधको राँको
बालेको थियो, यी सबै लेखाजोखा त यहाँ सम्भव छैन,
त्यसको सप्रमाण विवरण अर्को लेखमा प्रस्तुत गर्नेछु ।
उनले गरेको जङ्गबहादुरको अवज्ञा बेइज्जतचाहिँ अचम्म
लाग्दो नै रहेको छ ।

जङ्गबहादुरले आफूलाई उच्च कुलीन सिद्ध गर्न
जति प्रयास गरे, जसरी झर्रा क्षेत्री ठकुरीहरूको आचरण
अपनाए, शाही खानदानसंग विहावारी सम्बन्ध
जोडे, आफू र आफ्ना खलकको थर फेरे, राजकीय
प्रशस्ति जोडे तापनि उनले बाचुन्जेलसम्म नै आफूको
बदनाम हेलाका शब्द सुनिरहनुपर्‍यो, जनतामा उच्च
घरानामा उनको सानो जातको खस क्षेत्री भनी चर्चा
चलिरहेको थियो । राजकीय दण्डबल नभएको भए
उनले क्षेत्रीको रानु भएर राणा बन्नु असम्भव थियो ।
देशभित्र त उनका विरोध कोठा कोठामा सीमित हुने
गर्दथे, तर विदेशमा बसेर खुलारूपमा जङ्गबहादुर-
लाई नीचो जात भनीकन विज्ञापन गर्ने नेपालीको
नेतृत्व गोठू बस्नेतले लिएका थिए भने पनि हुन्छ ।
जङ्गबहादुरका लागि उनी घाउघोचा बनिरहेका थिए ।
विदेशमा फैलिएको यो बदनामको वीउ मास्न जङ्ग-
बहादुरले अंग्रेज सरकारलाईसम्म गुहार्नु परेको
थियो ।

प्रमाणका लागि केही महत्त्वपूर्ण पत्रहरू

१

सं. १९०३ कार्तिक शुद्ध १२ मा घटेका भण्डारखालपर्वमा जङ्गबहादुरतर्फबाट मारिने र भग्नेहरूको तपसील

मारिने

सुवेदार वीरध्वज बस्नेत
कप्तान मानसिंह बस्नेत
सरदार दलमर्दान थापा
सरदार वीरकेशर बस्नेत
कुम्भेदान पुरन्दर थापा
जमादार सिंहवीर थापा
द्वारे केशरसिंह
कुम्भेदान शक्ति हमाल
सुवेदार बागसिंह महत
कप्तान उमेदसिंह बस्नेत
हवलदार नरजित राना
कप्तान कोकले

भग्ने

सरदार रणभद्र बस्नेत
सरदार समरजित बस्नेत
कुम्भेदान कनकसिंह खत्री
कुम्भेदान कालु थापा
कर्णेल गोठू बस्नेत*
सुब्बा नरसेर खत्री**
जनैल बजिरसिंह थापा
सुवेदार सम्मान थापा
सरदार बखतसिंह बस्नेत***
काजी रणवीर राना मगर

श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाहको एक हुकुम जङ्गबहादुरको एक
कमान गर्नु भन्ने लालमोहर

२

श्री

स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकस्य रूक्का . आगे श्रीप्रायम्
मिनिष्टर यान् कम्याण्डर इन चीफ जनरल जङ्गबहादुर
कुंवर प्रति अत्रि संवत् १८९९ सालमा मेरा श्रीजेष्ठ
पुत्र नानी श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रमसाहदेव
लाई श्री ५ महाराजाधिराजको किताप बक्स्याको हो .
फेरि संवत् १९०१ सालमा मैले मेरा श्रीजेष्ठ पुत्र नानी श्री

५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रमसाहदेवलाई हुकुम गर्नु
मेरा श्री जेष्ठपुत्र नानी श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रम
साहदेवले हुकुम चलाई राजकाज गर्नु भनि श्रीजेष्ठ पुत्र
नानी श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रम साहदेवलाई
लालमोहर गरि बक्स्याको हो संवत् १९०२ साल जेष्ठ
वदि ५ रोज ३ का मितिमा मेरो २ श्री ५ महाराजा-
धिराजका सल्लाहसंग राजकाजको हुकुम गर्नु भनि
श्रीबडा कान्छा महारानीलाई हुकुम बक्स्याको थियो .

*यहाँ गोठू बस्नेतलाई कर्णेल लेखिएको छ, तर पछिका पत्रमा यिनले सही गर्दा आफूलाई कप्तान नै लेखेको देखिनाले गोठू कप्तान नै थिए भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

**यहाँ नरसेर लेखिएको छ तापनि यो रणशेर खत्री हुनुपर्छ ।

***“श्री माथिका बस्नेतहरू शिवरामसिंहका सन्तान नभएर इन्द्रचोके बस्नेतका पुर्खा थिए ।”

सोमध्वज विष्ट-शाही सैनिक इतिहास, १२० पृ. ।

आजसम्म जाइ विजाइ जो हुन गयाको छ सो मेरा हुकुमले हो भनि हाम्रा श्रीबडा कान्छा महारानीले मेरा हजुरमा विति गन्या . विति गन्याको . सुनी हाम्रा श्रीबडा कान्छा महारानीले हुकुम दियाबमोजिमको आजसम्म तैले जाइ विजाइ जो जो गन्याको छ सो सबै कुराको माफ गरि अमय बक्स्यौं, फेरि आज विरधोज् बस्य्यात् चांडाल्या र दलमर्दन थापा चांडाल्या इन्हेरूका संगुता समेत इन्हेरूले मलाइ मेरा श्रीजेष्ट पुत्र नानि श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्र-
विक्रमसाहदेवलाइ श्रीमाहिला नानीलाई गायसम्मको दगा गर्न षोजदा श्रीबडा कान्छा महारानीलाई बक्स्यको कमान झिकि मेरा हुकुमले विरधोज्या बस्य्यात् चांडाल्या र दलमर्दन थापा चांडाल्या इन्हेरूका संगुतासमेत बाह्र जनालाई कत्तल गरि हामी श्री ५ सर्कारका गाथ कायम सम्भार गरि मेरा अँले गदि गदिको येक हुकुम चलाइ पछिलाई मेरा श्रीजेष्ट पुत्र नानि श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रमसाहदेवको गदि र हुकुम् कायम गराइस् मेरा श्रीजेष्ट पुत्र नानि श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रमसाहदेव का गाथ गादिको सोझो चिताइ निमकको सोझो गःस् . मेरो हुकुमली काज काम गर्छु भनि तैले विति गन्याको हो . तर अघि मैले श्री ६ काशी जान्छु भनि अघि श्रीधर्म गरिहाल्या तसर्थ आज देषी पुढो मेरा श्रीजेष्ट पुत्र नानि श्री ५ महाराजाधिराज सुरेन्द्रविक्रमसाहदेव को येक हुकुम भया वमोजिम मानि कपु रोह पल्टन र हाम्रा भर मुलुकका चार वर्ष छतिसै जातलाई तेरो कमान चलाइ गाथ गादि दुंगो मुलुकको सोझो चिताइ काम काज गर इति सम्बत् १९०३ साल मिति मार्ग सुदी ४ रोज १ शुभम् --- (लालमोहरको नकलबाट । मिति नकलमा पनि पछि लेखेको छ ।)

गोट्टेरूलाई निकाला र कान्छी महारानीलाई जगा हिलाउने कुरा:

३

श्री ५ नानी महाराजाधिराज १३

श्री ५ जेठा बडा महारानी ११

श्री ५ बडा कांछी रानी ३६

गोट्या १ सन्मान् थापा २ रणसेर षतृ ३ जगत्सि बस्य्यात् र यती जनाका षलक् औ भुरमन् जोसीले पनि मेरा ---३--- भयाका हाम्रा जगामा पनी घुसवटुमा पनी चाकरीमा नरहनु भनी लालमोहोर भै आवस् औ पन्ध्र हजार एक सालमा उठती हुंन्या जग्गा पनि सप्तरी महत्तरीबाहेक अरू जील्लामा जहां मेरा---८--- का मन पर्दछ, वांहां मधेसमा बक्स्यौं भंन्या लालमोहर भै आवस् . औ सप्तरी र महत्तरीमा कसैलाई विति नदीनु भनी मैले र मेरा ---११--- का सल्लाहले उर्दी दी थीती गन्याको हो यही कुरा तांहां मेरा ---१३--- का हजुरमा विन्ती पारी यही माफीको हुकुम् गराइ पठाउँन्या काम् र अस्तीको काम् काम्को मोहरगराइ चांडो पठाइदे शुभम् ---

दगा गर्नेहरूलाई षण्डसजाय

४

श्री

श्री ५ बडा कांछा महारानी

१

अजि --- ---

उप्रांत जेष्ट वदि रोज का दिन मेहर्बानगीपूर्वक बक्सीयाको लालमोहोर ये वदि ७ रोज ६ का दिन आई पुग्यो. अर्थ सीर चन्हाबा . उप्रांत तलाई दगा गर्न जान्या . ति. पाजीहरूलाई पक्री पुर्षक्ष भै . कायेल भै कायेलनामा लेषि दियापछि हुकुमवमोजिम तेस्ताको सजाय हुनै पछै . अघि मैले पनि यस्ता षतुकिहरूको. षत अन्सार पुर्षक्ष गरि . सजाय गर्नु . भन्या थितिको मोहर गरि बक्स्यको हो . मेरो मंत्री हामिहरूको गाथ बचाउन्या . तं निमकको सोझोलाई . दगा गर्न षोजन्या चंद्रवीन्या पुतवारको . हात काटिन्या र . अमल्दार बदल्सी गुरु . सिपाही गंभोरसि गुरुलाई कायेलनामा लेषाई मान्या काम बाजवी निसाफ भयेछ भन्या विस्तार सहित . मैले विति गरी चन्हाइ पठायाका येक् येक् कुराको येस्तो हो भन्या . षुलासासंग मं गुलामका उपर मेहेरबानगीपूर्वक शिक्षाको हुकुम आउंदा 'सेवका

चित्तमा . बहुतै आनन्द भयो . हपकिको चौतरिया गुरुप्रसाद साह र बषतवार षडकालाई . पठाइ बकस्याका काम बहुत बढिया भयेछ . गंजसि राउतको कुरामा . फलानू हो फलाना ठांउमा बस्यो हो . फलानाको छोरो हो . भन्या ठेगाना नआउंदा . कल्पित कुरा हो कि . भन्या . संदेह लागी रहेछ भन्या . हुकुम भै . आयाका कुरालाई . अजिमा . मँ . कहातक विवि गुरू जौनू जौनू कुरामा . हजुरलाई संदेह लागी बकस्याको . छ उस् उस् कुरामा . हजुर बाहा पावलागी बकस्यापछि . हजुरका चित्तको सन्देह निवृत्ति भै . येस्तै रहेछ र . पो जङ्गबहादुरले . येस्तो . दुःष मनाउ विवि गरि पठाउदो रहेछ . भन्या हजुरका . चित्तमा . पर्न्या छ . सो बुझि बकस्या जाला . जिमि थर्कायाको नजर होला भनि . तैले लेष्याको कसलाई हपकायाको हो . मधेस आउन्त्या भारदारलाई र '—१— लाइ हो भन्या . ठिक बाजबी लेषिछस् . मलाई पो हो भन्या क्या थर्काउलास् हेटौडामा . जनरल माथबरसि थापालगायत तसमेत सारा कपुलाई मैले लठिले . हटायाको जान्दैछस् . बैगुन जति चिन्ही बकसन्त्या भनि लेषिछस् . मेरा —१— ले . कुंवर षलक सवैलाई . सुत्यामा दगा गर्न षोजदा मैले बन्नायाको बिसिछस् भनी हुकुम भै . आयाका कुरालाई बढिया हुकुम भै आयेछ . हेटौडामा . जनरल मातबरसि थापालगायत भारदारसमेत . सारा कपुलाई . हटाई बकसन्त्याको र . —१— वाट हामि कुंवर षलकलाई सुत्यामा . दगा गर्न षोजदा . हजुरबाट बचाइ बकस्या हो साँचै हो . गुलामले . बिसियाको छैन हजुरलाई . थर्काउन्त्या सेवकको धर्म पनि होइन . हजुरलाई थर्काउना पछि . लाग्यां भन्यां . मं . जस्तो निमकहराम को ठहर्ला . हजुरमा त . हामिहरू जस्ताका . निसीब भाग्य लडदछन् . जसका निसीब भाग्यले . जित्छ . उसले . हजुरको चरणारविन्द भेटाउंछ . जिमि थर्कायाको नजर होला भनि . विवि गरि पठायाको . हजुर माथि पनि होइन . —१— पनि . हाम्रा त षामिद हुनुहुन्छ . वहाका उपर पनि होइन . भगुवाहरूले . मलाई . दगा गर्न पठायाका ३।४ बषत हजुरका प्रतापले फेला पनि पाऱ्या कायेल भै . हुकुम वमोजीम सजाय

पनि भयो येति भया पछि पनि . ई . दगा गर्न छाड्न्या छैनन् . इनका दगामा पर्नु पऱ्यो भन्या पछि . इनले . सक्या मलाई मारनू . मैले सक्या . इन्हूलाई छापछोप पारौं . बषतमा . जो जो परि आबला सोमाफिक गरियेला . भन्या पाठले हजुरमा पनि विवि गरि पठावा बाहा रजीडंट साहेबसंग पनि इ भगुवाहरूले . दगा गर्न मानिस पठाउछन् . इनको जवाफ दिन म पनि सक्तछु . तर सकारि कपनीसंगका दोस्तिमा उसै जाइ लागनु . वेमुनासिव हुंछ . येस्मा क्या सल्लाह दिन्छौ भन्या कुरा गर्दा . सकारि कपनिका मुलुकमा बसि अब येस्तो बेजाई विद्वत गर्न तिन्हूले पाउन्त्या छैनन् . तिन्हू सबैको अब उग्रान्त येस्तो काम गर्न्या छैनौ भन्या मुचुल्का शिकाउछु . ति मुचुल्का आया पछि पनि दगा गर्न्या भन्या तिमिले पनि . ति . भगुवालाई . ठोकि दिनु भन्या कुरा गर्न्या . थोरै दिनमा . मुचुल्का पनि आई . पुगदछ . आई पुगनी विक्तीकै . मुचुल्का पनि चऱ्हाइ पठाउन्त्या काम गरला . किमधिक विज्ञवर प्रभु चरणेषु इति संवत् १९०४ साल मिति प्रथम जेष्ठ वदि ९ रोज १ मुकाम कातिपुर शुभम्— सेवक जंगवहादुर कुंवरकस्य कोटि कोटि कोटी साष्टांग दंडवत्सेवा सेवा सेवा शुभम्—

राजेन्द्रविक्रम शाहले पन्ध्र हजार रू. खर्च मागेको पत्र,

५

(रातो छाप)

स्वस्ति श्रीमन्महाराजाधिराजकरय स्वका— — — आगे . श्रीश्रीश्री मिनिष्टर यान् कम्प्यांडर ईनचिफ जनरल जङ्गबहादुर कुवरप्रति . षर्चका निमित्त पन्ध्र हजार रूपया पठाईदे भन्या हुकुम्को लालमोह पठाई बकस्यामा . अन्यत्र काहीबाट रूपया निस्कदैनन् . दुकुटिका रूपया झिकि चऱ्हाई पठाउंकि भन्या बेहोरा लेषिछस् . मलाई जाहां षर्चले साऱ्हे हर्कत् हुंदा . हुकुम् बकसी पठायाको हो . तेस् कुरालाई तांहां वांग्या वैठकबाट भया पनि . जाहां तराईमा . कोहि रकम्बाट भया पनि जस्ता पाठले हुंछ चांडो गरि पठाईदे . तेति रूपयालाई षट्पट चाहिनु पर्न्या पनि होईन . दुकुटिका रूपयामा छुनु पनि पर्दैन . दुकुटि तचलाउनु भन्या कुरा ताहां मं छदै पनि

भयाकै हुन् . अब पनि . हुकुम् पठाई बक्स्याको छ .
हुकुटिका कत्ति पनि नछुनु . ईति सम्बत् १९०४ साल
मिति द्वीतिय ज्येष्ठ शुदि ३ रोज ३ मुकाम सुगौलि
शुभम् - - - - -

अलौपर्वमा मनेहरूको तपसील

६

संवत् १९०४ साल मिति आषाढ शुदि १५ रोज
३ का रात्रिमा अलौका लडाईमा कप्तान सनकसीं षत्री
कप्तान बलभद्र माझी पुराना गोरष पल्टले मान्याका
मानिसको तपसिल - - - - -

तपसिल

श्री ५ महाराजाधिराजका मामा रामवक्सिसि-	१
कप्तान कितिवीर थापा-	१
लेफटेन अम्बर साहि-	१
लेफटेन श्रीभक्त षवास-	१
सुवा कालिदास-	१
सुवेदार बौधमान कार्कि-	१
सुवेदार जर्हसि भडारी-	१
चोपदार रामनाथ पाध्या-	१
कस्मेरि राज दाहको छोरो कासीनाथ-	१
गुरुप्रसाद पट्टीका जमादारहरू-	८
मधेस्या रजपूतहरू-	२०
तुरुक सवार-	२
जमादार वद्विवान षत्री-	१
राजदलका बोलाहाट जादा नआइ अडियाका हुहा	
सिपाहि-	११
गयासंकर कटुवाल-	१
श्रीनानीसाहेदेवका मानिस-	३
साहि र पाडेका मानिस नाउ नजानीयाका जम्मा-	३५
घाइत्या-	२३
हाम्रा रैति-	३
मुगलानामा गै मन्याका र घाइत्या थाह छैन-	०
पाता फर्काइ बाधि ल्यायाका-	३
वनवजीर र रातो टोपी ल्याउन्था बहिदार-	१

चन्द्रकांत पंडित अज्यालि-	१
बलभद्र धमाला-	१
हाम्रा पट्टीका लडन जान्या कोहि मरेनन् घाइत्या	
हुहा-	१
सिपाहि-	४
मन्या छैनन्-	

श्री ५ महाराजलाई पनि श्रीगोरष पल्टनले चलाई
मकवानपुरमा ल्यायाछन्, श्रीनानीसाहेवलाई जाली
उभ्र वेतालिनी भनी उन्का गहना दौलथ लिलाम गरी
उनलाई सिवाना कटाईदिया श्री ५ बुढामहाराजालाई
श्री ५ महाराजाधिराजका हुकुमले केवलपूरमा चलाई
वाहिराज गराउनु भन्था हुकुम भई चलाऊन्था काम गरियो
वाहाका साथमा नोकरी गर्नालाई कर्णेल १ कप्तान १
लेफटेन १ सुवेदार १ पण्डित २ पाष्या कपनीका सिपाहि
३०० लाई १५ दिनको पालो गरि बस्तछन् . ज्यूनार
पोसाकदान अधि गद्दिमा राज गर्दिमा जस्तो थियो
उस्तै रहन्छ . ज्वान् ज्यान् भान्स्या सुसान्या २।२ जनाको
पपन्ध्र दिनको पालो रहन्छ शुभम् - - - - -

(सं. सन्देश १ वर्ष ५ अं. २८-२९ पृ.)

दलबहादुरलाई निकाली गोठूहरूलाई कारिन्दा राख्ने
सल्लाह

७

सम्बत् १९०६ आश्विन वदि ४ रोज ५ श्रीप्राइम्
मिनिष्टरबाट श्रीसाहीला साहेवज्यूके - - -

अर्जि - - -

उप्रांत हजूरलाई श्रीसाहेवज्यू पैदा भै बक्सनु भयाको षवर
सुवेदार लक्ष्मीनाथ थपलियावाट लेषिआउंदा जांहां श्री ५
महाराजाधिराज श्री ५ बुढा महाराज श्री ५
बुढामहाराजी सबै सर्कारवाट बहुतै षुसी भै बक्सनुभयो.
मेरा पनि मनमा बहुतै षुसी आल्हाद भै . श्रीसाहेवज्यू
पैदा भै बक्सनुभयाका षुसीनामाको ममारषी
चन्हाइपठायको हो . तेस्तै बीचमा भाद्र शुदि ४ रोज
४ का दिन बक्सी पठायका कृपापत्रमा श्रीसाहेवज्यू .
परलोक भै बक्सनुभयाको षवर आउंदा जांहां सबै श्री ५

सर्कारहरूबाट ठुलो अपसोस गरी वक्सनुभयो मलाइ पनि ठुलो अपसोस भयो . ताहा हजूरलाई त झन् ठुलो अपसोस पर्न गयो . गयो तपनि श्रीइश्वरको इच्छा कसैले टारि टर्दैन . श्रीदेवको लाठि सबैका उपर छ . संसारको गति . येस्तै छ त पनि हजूर समर्थ सजान . विराजमान हुनु हुदछ . येक पटक येस्तो भयो त पनि पछि . सबै तहरले हजूरलाई उत्सव हुन्यैछ . येस कुरामा वित्तलाई धैर्य गरि वक्सी फिक्रि नगरि वक्स्या जाला बारा पर्सा हो आमदानी पठाइदिया बढिया होला भनि लेषि वक्स्याका कुरालाई हजूर बालष जाहाबाट पठाइदिया धनदौलतमा दलबहादुरले चयन् गर्नु श्री ५ महाराजाधिराजको येक दुइ हुकुम हजूरबाट उल्लघन् गर्दा . उहि रीसानीले श्री ५ महाराजाधिराज श्री ५ बडा महारानीबाट बंद गरि वक्स्याको हो . हजूर गाजलका कोठीबाट निक्सी आफ्नु इज्जत हुर्मत राषी बक्सी बेदाध भै वक्सनुभयो . जाहा श्री ५ महाराजाधिराजको आमा र नेपालका बजीरको वास्ता हिन्दोस्थानमा अंगरेजका साहेवानहरूका आइनवमोजीम् चलंजीसम्म हिन्दुस्थान चारै षुटमा जाहा राज गरिवक्सनुहोला षाना लाउनामा र हजूरलाई वेइज्जत हुन पाउन्था छैन . इ विति गन्याका कुरा . हजूरबाट विसि वक्सनुभयो भन्या हजूरको दिनपरदिन बिग्रदै जान्याछ . सो बुझी वक्स्या जाला हजूरलाई षर्च पठाउनाका अर्थलाई दलबहादुर येसका मतलवका मानीसुहरू निकाला गरी हजूरका पुराना कारिदा जनरल वजीरसिं भूरमण जोसि गंभीरध्वज रणसेर षत्री गोठु गैह्र इन्हेरुका पेट पीठ षर्चको बन्दबस्त गरि हजूरसंग राषी दिउला इन्हेरुले चोःन्या नचोःन्याको विचार पनि जाहाबाट पनि गरौला हजूरबाट पनि आफ्ना धनदौलतमा कारवाीलाई नचोराउन्था र . हिन्दुस्तानी गुण्डाले उचालदा नउचालीन्या जब येक दुइ वर्षमा हजूरको पक्का बुद्धि देपियेला उस बेलामा श्री ५ महाराजाधिराज श्री ५ बडा महारानीका हजूरमा हात जोडी विति चःहाई निकासी गरि पठाउन्था काम गरौला . येस्मा संदेह नराषी वक्स्या जाला . अबदेषी उष्रांत हजूरका मामला मुकदमाका कुरालाई कोइ हिन्दुस्थानी-

हरूले येति रूपया वक्स्या हजूरको मामला मुकदमाहामी गरौला भनि आया भन्या ति हिन्दुस्थानीलाई येक पैसा पनि नवक्सनु . केहि घटिया बढिया आकुवाट चुकीवक्सीयो . उस्तो केहि काम परिआयो भन्या . ताहांका बडासाहेवसंग गै आपना मुहुजमानी निको ननीको जौन कुरा गरिवक्सनुपर्न्या हो . गरिवक्सनु . हिन्दुस्तानीका भर पर्न्या काम कदाचित . पनि . नगरिवक्सनु . ताहाका बडासाहेवलाई केहि काम काजले फुसंत नभै . जवाव मिल्न ढिल हुनगयो भन्या हजूरबाट . मलाई लेषीवक्सनु र जाहाका रजीडंट साहेवसंग दर्षास्त दि . मुनासिब माफिकको जवाव जाहाबाट पठाउला . उस्माफिकको काम गरिवक्स्या जाला जाहाबाट . काजी हेमदलसिह थापा . र अमीन सुबा सिद्धिमानसि राजभडारी ताहा हाजीर भयापछि मेरो दौलत हिनाविना पारी दियो . मेरो सबै तरहले वेइज्जत गन्यो मेरा दौलतको पत्ता नपाउन्जीसम्म दलवहादुर १ रणजोरसि थापा १ औमानसि थापा १ भवानीसि हमाल बाबु छोरा २ भीमसेन वानिवाका छोरा २ रुद्रलाल १ महावीर थापा १ इन्हेरु कयेद रहुन् . दौलथको पत्ता लागीसक्यापछि मानीस बनारसका इलाकाभरमा रहन नपाउन् भन्या कुरा काजी हेमदलसि थापा र अमीन सिद्धिमानसि राजभडारीलाई लि ताहांका बडासाहेवका कोठिमा पाउलागनुभै यो लेषीया बमोजीभको सवाल ताहाका बडासाहेवसंग गरिवक्सनु होला हजूरबाट यति कुराको सवाल गरी वक्स्यापछि दौलथको पत्ता लागी सकनीवित्तिकै तिन्हेरु बनारसका इलाकामा हागिज रहन पाउन्था छैनन् यस्तै मजभूनको कुरा श्री ५ महाराजाधिराजबाट हुकुम भै जाहाका रजीडन्ट साहेवसंग म आफै गै विस्तार गर्दा यही मजभूनका कुरा ताहाका बडा साहेवलाई जाहांका रजीडन्ट साहेवबाट लेषिजान्याछ ताहाका बडा साहेवले पनि मंजूर गर्नुछन् काजि सुव्वा ताहा नपुगंजीसंम र ताहाका बडा साहेवसंग बातचित हुदामा केहि आनठानको कुरा परि आयो भन्या काजीहरू हाजीर भयाका छैनन् हाजीर भयापछि इतलाय गरियला भन्या कुरा गरि थामिवक्सन्या काम गर्नु

जयबहादुरप्रति....

काजीहरू पुग्यापाछे हजुरको सबै कुराको बेहतर हुन्या काम गर्न्याछिन् कोइ वातको सन्देह नराखिवक्याजाना शुभम्

उपेन्द्रविक्रम आदि ३ जनाले कसुर गरेको जान्ने
७५ जनाको सही .

श्री ५ मगराजाधीराज श्री ५ महाराज राजेन्द्रविक्रम
सुरेन्द्रविक्रमसाहदेव साहदेव
१ २

उपान्त माहिला साहेवज्यू उपेन्द्रविक्रम साह १ जनरल
बद्रीनरसिंह कुवर राणाजी बहादुर १सिकिन जनरल
जयबहादुर कुवर राणाजी १ ई जना ३ ले वेकसुरमा
श्रीप्राइन्मिनिष्टर याण्ड कम्प्याण्डर इन चीफ जनरल
जयबहादुर कुवर राणाजीलाई ज्यान मानांमां तयार
भयाका इ तिन्ले आफना राजीपुशिले कायेलनाम लेखि
सही गरि दियाको साचो हो इ तिनू जनाका कसुरको
सावीत् जान्या श्री ५ सर्कार उमराहरूका नाम बमोजिम्
तपसिल् --

तपसिल

श्री ५ सुरेन्द्र श्री ५ राजेन्द्र
चीफ बंवाहादुर कृष्णबहादुर
(यस्तै गरी ७५ जना माइभारदारको सहीछाप छ)

बुई भाइले दगा गरेको

९

श्री.

सं १९०७ साल फागुन वदि १ रोज २ मिनिष्टर
राणाजीबाट काहिला जनरल कृष्णबहादुर कुवर
राणाजीके

उपान्त . माघ शुदि १५ रोज १ का राति . जनरल .
बद्रीनसिं जयबहादुरले मेरा रोदिमा षलल हुन्या र . मेरा
जियमाथिको दगा गर्न . आट्याको हुदा ई दुईजना
कयेत भया . यो षवर सुन्दा . तं हडबडाउलास . तैले

१५

हडबडाउनु पदैन . बाकी तेरा प्रर्थ र . ताहाका .
कामकाजको सुर बस्या पछि . बाहा लेषी पठाउनु र
जांहाबाट लेषी गया बमोजीं गर्लाम् .

बुइ भाइले विरोध गर्दा खड्गबहादुर के गर्छ भन्ने:

१०

सं १९०७ साल फागुन वदि १ रोज २

काजी गभीरसिं अधीकारीके . मिनिष्टरबाट

उपान्त . बाहाबाट तिमिलाइ बोलहाट गयाको हो .
तिमि बाटामा आयाका भया भनि सिपाहीले भेटन्या
बित्तिकै फकि पाल्पा जाउ . उही भया पनि वस . बाहा
जनरल बद्रीनसिंले र जयबहादुरले . मेरा रोदि .
जिउमा षलल गर्न षोज्दा , कयेत भया . तिमिले ताहा
बसी . खड्गबाहादुर हामिसग षुलस्त छ छैन बुझी लेषी
पठाउ र तिमिलाइ झिकाउन्या तज्बीज होला . ताहा
वरषका . सिपाही पगरी लाजीमा गैहको . ताहा
हाजीर भयाका जवानको हाजिर र . काज गैह बाकीको .
रोज रोजको नाउनमेसि लेषी पठाउनु . ताहा हाजीर
रह्याका र . नाउनमेसीका कामतले . हाजीर गर्दा
मिलेन . नलेषी सिपाही पगरी कोही कोहि गयाको
ठहन्यो भन्या पनि तुरुन्त लेषी पठाउनु

मंसिरमा छुटकारा दिने भन्ने जयबहादुरलाई लेखेको

पत्र:

११

सं १९१० सा. भाद्र शुदि २ रोज २ श्रीप्राइमिनिष्टरबाट
जनरल बद्रीनरसिं कुवर राणाजीके--

भाद्रवदि ४।६ रोज २।४ का दिन लेष्याका पत्र २ ए
वदि ११।१३ रोज ३।५ का दिन आइपुग्या पत्रले सबै
बिस्तार मालुम भयो . उपान्त जनरल जयबहादुर
कुवर राणाजी षस्याको समाचार आउदा मनमा सान्ही
भायमानि रहेछ . ताहा जो गर्नु पर्न्या दान दक्षीणा
फिक्री लाग्यो . दैवको लाठी कसैले टारी टर्दैन उस्का
हकलाई सान्ही दसदानादि गरिदिन्या काम बहुत
बढिया गरी दिछस् . तलाइ जो मन्या कुरा
भैले भेट गरी आउदा भन्याके छ . मंसिरदेखि

उसो तैले ताहा वस्नुपर्दैन श्री जनरल जयबहादुरको जो भयाको मालताल र. उस्का मानीसहरूलाई पठाइदिया काम गर्नु . तैलेदर्षासी गन्याका रूपैया ६ थामीदियाको छ . धेरै बुद्धी फैलावट गर्दा . अघी पनि बिगन्याको छ . अरू पनि बुद्धी फैलावट . गरि लेषदा विघ्नोला . सो बुझी जाहावाट लाया अन्हायावमोजीम गरी रहीस् भन्या तेरो बेहत्त(र) हुदै जाला सो बुझी काम गर .

जयबहादुरलाई फकाएको पत्र

१२

सं . १९०८ भाद्रशुदि १४ रोज ३ श्रीप्राइममिनिष्टर राणाजिबाट जनरल बद्रिनरसि कुंवर राणाजी बहादुर श्रीसिकिन जनरल जयबहादुर कुंवर राणाजीके—

श्रावण शुदि १३ रोज ७ ए शुदि ११ रोजका दिन लेष्याका पत्र श्रावण शुदि १४ रोज १ मा ए वदि भयो . ८ रोज का दिनआइपुग्यो . अर्थ मालुम उप्रान्त ताहा भयाका आफ्ना सुषदुषका कुराको विस्तार लेषी पठाउन्या काम बढिया हो . पत्रले सबै विस्तार एक एक गरि बुझियो . दुषका कुरालाई कैद भन्याको दुषको कुरा हो . सोषको कुरा होइन . अइन्माफिक दुषसुष जो प-यो . भोगनै पर्दछ . मेघगंभीरसि बश्न्यात पनि चरणका ज्यानमा लाग्याका हुन् . चरणवाट मेहरवानगी गरिबसनु भयो भनि लेष्याका कुरालाई मेघगंभीरसि बश्न्यातले अरूलाई अघि सार्दा उनमाथी मेहरवानगी भयाको हो . तिमिहरूले त . आफै ततपर भै ग-याका हुनाले कयदसम्म भयो जाहाका छोटा बडा सबैका तजवीजमा ६० वर्ष कयद र आंषां झिक्नु भन्यभयाको थियो . आंषां झिकि ६० वर्ष कयद हुदां कस्तो हुदो हो . तिहमेरूका मेहरवानगीले हो भन्दा हाभ्रा परिया रहरूसंग जन्मभरको (छुट्टि) गरायाथ्यौ . तिमिहरूका त परियारको पनि याद गरिदियाकै छ . तिमिहरूलाई पनि ६० वर्ष कयद हुन्या कुरामा ५ वर्षको कयद गरायाको छ . अहिले तिमिहरूका निमित्तमा लाठ साहेवसंग बोल्याका कुरामा फेरि अर्को तरह गरि झुट्टा हुन सकिदैन अइन बमोजीम् रही मैन्हा दिन्मा येक

चिठिमात्र लेषनु बढता नलेषनु पानि भन्या मालि हजाम धोवि . दर्जि चवि सोहन्या इ ६ जनालाई मैन्हावारि २६॥ दिनुपर्दछ रोजको ४ रूपयादेषी पाउदैनौ भनि . हामीहरूको सबै तलासी गरि १०२० रूपया कंपनि र सुनका महमदसाही १५ पनि लियो ४ रूपया रोजले कस्ता तरहले गुञ्जान गरौ . ति तलासी गरि लियाका रूपया अर्साफि जाहाका कमानीयर साहेवलाइ देउ भन्या लेषी वक्स्या मेहरवानगी नहुँजीसम्म प्राण आधार चल्दो हो भनि लेष्याका कुरालाइ ६ रूपया रोज गरि दियाको छ . रोज ६ रूपैया (मिलवाट) ली षान्या काम गर्नु . परिदहरू गराउनलाइ सुवेदार जगवीरलाई भया हुदो हो भन्या लेष्याको र १ हजार कंपनि रूपैयाका कुरालाइ अलीक दिन केहि कुरा नगर्नु . पछीवाट तेस्कुराको पनि बन्दोवस्त हुन्याछ . हडवडाउन्या काम नगर्नु . तिमिहरूको इमान विचार गर्नलाई ति रूपैया लीयाका हुन् . हुण्जत गरैनौ र इमान्स (ग) रहचौ भन्या सबै कुराको सुमीता हुदैजाल अैले हडवडाउन्या काम नगर्नु शुभम् —

उपेन्द्रविभ्रमहरू काठमाडौं आइपुगेको कुरा

१३

याददास्त श्रीमद्राजकुमारकुमारामज श्रीजनरल कृष्ण बहादुर कुंवर राणाजी कायम मुकायम प्राइममिनिष्टरका तर्फवाट मेजर जारिज रमजी साहेवबहादुर रजिडंटका नाममा सम्बत् १९१० साल मिति पौषशुदि १२ रोज बुधवार —

हे मित्र सलाम र पुसिले भरियाका मुलाकातपछि दोस्तिले भरियाका दिलमा जाहिर हवस् हाल पौष महिनाको २५ तारिष रोज २ का दिन घडि ४ वाकि छदा लिफ्टेन सेवक्राम थापा र गारद रजिडंटि चप्रासि समेतले श्रीमाहिला साहेव उपेन्द्रविभ्रमशाह र श्रीमाहिला जनरल बद्रिनरसि कुंवर राणाजीलाई कुसल क्षेमसंग ईलाहावादका किलावाट नजरवंद जाहा नेपाल म दोस्त छेउ पुन्याया . तसर्थ तपाईंलाई इत्तलायका निमित्त दोस्तिका कलमले लेष्या शुभम् —

(अघन शुदि १४ बुधवार इलाहवादवाट प्रस्थान पौष २५ गते सोमवार काठमाडौं पहुंच)

जङ्गबहादुरलाई मार्न केशरसिंहलाई पठाएको

१४

श्रीविश्वनाथ श्रीकालभैरव श्रीगंगा

श्री

साहिला साहेव

रणेन्द्रविक्रम

शाह

स्वस्ति श्रीमन्महाराजधिराजकुमारकस्य रुक्का

आगे केशरसि — — हाम्रा राजे गायगादिमा दावा पलल गर्ने भै भारादार मारने यस्तो चण्डाल — — जङ्गबहादुरलाई मार्नु . मारन सकिस् भन्थे पचिस हजार रुपैया बक्सुला . तेरा संतानतक परवरिस् गरूला विरता घर भैत जाभिर दिउला . यस कुराको साछि— — राषि धर्मपत्र गरिवकस्यौ . षातिरजामासंग काम गर . सम्बत् १९१० साल मिति चैत्र शुदि १२ रोज शुभम्—

रुजु चौतरिया भिमविक्रम शाह रजु कासिनाथ दुवारि रुजु सुकजिवन् मारफत् कपतान गोठु बस्न्यात् (फट्केमा)

रुजु गुरु पण्डितराज — — नाथ

(रणेन्द्रको सही उर्दूमा)

जङ्गका बाबु छोराको विहा

१५

११ साल आषाढ वदि ५ रोज ५ श्रीमिनिष्टरबाट चौतरिया गुरुप्रसाद साहेव

श्री ५ महाराजधिराज

१

श्रीकांछा महारानि

२

श्रीकाहिला साहेवज्यु

३

चतरिया गुरुप्रसाद साहलाइ जान्या .

उप्रान्त . वैसाष सुदि १५ रोज . मा लेषनुभयाको . पत्र आइ पुग्यो अर्थ . मालुम् भयो . बहादुर साहुसंगका . रूपैयामा . निज साहुका छोरालाइ अदालतबाट पक्राइ ३

मैन्हास्म . कैद गराइ . जो . असुल् भयाको रूपैया बनारससम्म चलान् गरि . पठायाको हो तपाइसंग भेट नहुदा . फकि आयेछ . फेरि लालचन् साहु मार्फत् . हुंडी गरि रघुनाथदासका कोठिमा पठायाको छ हुंडि बमोजीम्का रूपैया लाठसाही २००१ रघुनाथदासका कोठिमा लिनुहोला . साहुसंग बाकि रह्यका रूपैया कार्तिक मंसीरसंममा . पु-याउला भनि भाषा गरि छोड्यको छ . अब सकस् गरि जो असुल् होला हुंडि गरि पठाउन्या काम होला . तुलसिपुरका राजाका सिपाहिलाई इष्ट मित्र जानि . तपाइका छोरो लगाइ विगुलको बोलि सिकाउन्या काम बढिया हो . बाकि तपाइहरूको र मेरो अघि पनि कौनै कुरामा अर्को तरह प-याको थियेन . यो सब प्रारब्ध हो . तपाइहरूदेषी अर्को तरह भया आजको घरिमा तपाइको जाहान मध्येसवाट झिकाइ बाना लाउन बसनाको बन्दोबस्त गरि दिनुपन्या होइन आज तपाइका मुमालाइ श्रीग्यानेश्वरका घर बक्साइ . अरु तपाइका भाइ बिरादरहरूलाई . एक एक ठाउमा बस्न्या ठेगाना गरि एक मानु र एक कपडा लाउन्या बन्दोबस्त गरि दिन्या काम मन्या . रणसेर साहलाइ कजाजी बक्सीस् भयो . मेरो जेठा छोरालाइ -१ का -२ तर्फका श्री मैना बक्सीस् हुंदा वीवाह भयो . ताहाका . कांछा बन्ही मैना श्रीबडा चौतानि . साहेवसंग विवाह गर्छु मलाइ बक्सीस् हवस् भनि विति गन्याथ्या . बुडेस् कालमा मलाई पानी षुवाउनु . राष्याकि भनि बक्सीस् भयेन . फेरि —१ बाट मैले उनका छोरालाइ . मैना दियां पछि तिमिले पनि मैना . मिनिष्टरलाई दिनुपछे भनि आफै पाउ लागी हुकुम् हुदा . हुकुम् . लघन . गर्न नसक्दा . ताहाका . कांछा बन्ही मैना बक्सनु भयो र . मैले विवाह मन्या अघि पनि . यकै घर जस्तो थियो विचमा षडवड फनाले . दुई घर जस्तो देषियाको थियो अब र . यकै घर भयो कि भन्या झैमेरो चित्तमा लाग्छ ताहाको तजविजमा जस्तो ठहर्छ . तुलसिपुरका राजाका मैना—३ लाई ताहाबाट कन्यामागी विवाह भया म षुसि छु शुभम्—

(सं १९११)